

الله أكبر
٢

مردمان نیک‌سیرت، عاشقان پیشرفت
اینقدر با عقل خواب‌آلود خود لالا چرا؟

خرد حفته

فلسفه و حکمت سیاسی اسلامی
و گذار به سیاست عملی

دکتر علی اکبر علی‌خانی

دانشیار دانشگاه تهران

شماره مسلسل ۹۴۷۶

شماره انتشار ۳۹۲۸

انتشارات دانشگاه تهران

سرشناسه	: علیخانی، علی اکبر، ۱۳۴۷-
عنوان و نام پدیدآور	: خرد خفته: فلسفه و حکمت سیاسی اسلامی و گذار به سیاست عملی / علی اکبر علیخانی.
مشخصات نشر	: تهران: دانشگاه تهران، مؤسسه انتشارات، ۱۳۹۶.
مشخصات ظاهری	: ۳۶۸ ص: جدول، نمودار.
فروست	: انتشارات دانشگاه تهران؛ شماره انتشار ۳۹۲۸.
شابک	: 978-964-03-7208-1
وضعیت فهرست‌نویسی	: فیپا
یادداشت	: کتابنامه: ص. [۳۰۹] - ۳۳۴؛ همچنین به صورت زیرنویس.
یادداشت	: نمایه.
عنوان دیگر	: فلسفه و حکمت سیاسی اسلامی و گذار به سیاست عملی.
موضوع	: اسلام و سیاست
موضوع	: فلسفه اسلامی
موضوع	: علوم سیاسی -- فلسفه
شناسه افزوده	: دانشگاه تهران، مؤسسه انتشارات
رده‌بندی کنگره	: ۱۳۹۷ خ۴/ع۸/۲۳۱ BP
رده‌بندی دیویی	: ۲۹۷/۴۸۳۲
شماره کتابشناسی ملی	: ۵۰۹۷۹۵۷

این کتاب مشمول قانون حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان است. تکثیر کتاب به هر روش اعم از فتوکپی، ریسوگرافی، تهیه فایل‌های pdf، لوح فشرده، بازنویسی در وبلاگ‌ها، سایت‌ها، مجله‌ها و کتاب، بدون اجازه کتبی ناشر مجاز نیست و موجب پیگرد قانونی می‌شود و تمامی حقوق برای ناشر محفوظ است.

خرد خفته؛ فلسفه و حکمت سیاسی اسلامی و گذار به سیاست عملی

تألیف: دکتر علی اکبر علیخانی

نوبت چاپ: اول

تاریخ انتشار: ۱۳۹۷

شمارگان: ۲۰۰ نسخه

ناشر: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران

چاپ و صحافی: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران

«مسئولیت صحت مطالب کتاب با مؤلف است»

بها: ۱۷۰۰۰۰ ریال

ISBN:978-964-03-7208-1

9 789640 372081

خیابان کارگر شمالی - خیابان شهید فرش مقدم - مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران

پست الکترونیک: press@ut.ac.ir - تارنما: <http://press.ut.ac.ir>

پخش و فروش: تلفکس ۸۸۳۳۸۷۱۲

فهرست مطالب

مقدمه ۱

فصل اول

چیستی و امکان فلسفه سیاسی اسلامی

مقدمه ۱۳

تعریف رایج فلسفه سیاسی ۱۴

امکان یا امتناع فلسفه سیاسی اسلامی ۱۹

دلایل امتناع فلسفه سیاسی اسلامی ۲۰

دلایل امکان فلسفه سیاسی اسلامی ۲۶

۱. امکان عقلی فلسفه سیاسی اسلامی ۲۷

۲. امکان ماهوی فلسفه سیاسی اسلامی ۲۹

۳. امکان علمی و روشی فلسفه سیاسی اسلامی ۳۵

۴. امکان وقوعی فلسفه سیاسی اسلامی ۴۲

تحقق تاریخی و سیر علوم عقلی در جهان اسلام ۴۶

چیستی فلسفه سیاسی اسلامی ۵۴

۱. هویت فلسفه سیاسی اسلامی ۵۴

۱-۱. فلسفه سیاسی در اندیشه فیلسوفان مسلمان ۵۴

۱-۲. خاستگاه اولیه علوم عقلی و حکمی ۵۹

۱-۳. تلقی‌های مختلف از فلسفه اسلامی ۶۲

۱-۴. هویت مستقل فلسفه اسلامی ۶۸

۱-۵. هویت اسلامی فلسفه سیاسی اسلامی ۷۴

۲. معنای فلسفه سیاسی اسلامی ۷۷

۱-۲. ابتدای فلسفه سیاسی بر مبنای و مبادی اسلامی ۷۸

۲-۲. وجود آموزه‌های عقلی و استدلالی در مورد سیاست در اسلام ۷۹

۲-۳. وجود توجیه و تبیین عقلی و فلسفی آموزه‌های سیاسی در اسلام ۷۹

۲-۴	اسلام به‌مثابه جهت‌دهنده فلسفه سیاسی	۸۰
۲-۵	این‌همانی یا هم‌پوشانی عقل و وحی در اسلام	۸۰
۲-۶	هم‌راستایی اهداف فلسفه سیاسی کلاسیک با اسلام	۸۲
۲-۷	فلسفه سیاسی مسلمانان یا جهان اسلام	۸۲
۸۳	رویکرد امروزی به فلسفه سیاسی اسلامی	۸۳
۱	شبکه مفهومی فلسفه سیاسی اسلامی	۸۳
۱-۱	فلسفه سیاسی	۸۵
۱-۱-۱	فلسفه سیاسی اسلام	۸۶
۱-۱-۲	فلسفه سیاسی اسلامی	۸۸
۱-۲	سیاست فلسفی	۸۹
۱-۲-۱	سیاست فلسفی اسلام	۹۰
۱-۲-۲	سیاست فلسفی اسلامی	۹۱
۱-۳	فلسفه سیاست	۹۲
۱-۳-۱	فلسفه سیاست اسلام	۹۵
۱-۳-۲	فلسفه سیاست اسلامی	۹۶
۲	کاربرد فلسفه سیاسی در شرایط امروز	۹۹
۳	فلسفه سیاسی اسلامی به‌مثابه محتوا	۱۰۴
۱۰۵	نتیجه‌گیری فصل اول	۱۰۵

فصل دوم

حکمت سیاسی اسلامی

۱۱۱	مقدمه	۱۱۱
۱۱۲	پیوند معنوی حکمت با سیاست	۱۱۲
۱۱۸	حکمت سیاسی در ایران باستان	۱۱۸
۱۱۸	۱. ریشه‌های حکمت در ایران باستان	۱۱۸
۱۲۴	۲. اصول حکمت سیاسی در ایران باستان	۱۲۴

- ۲-۱. تقسیم هستی به گیتی و مینو..... ۱۲۴
- ۲-۲. نظریه حکیم حاکمی..... ۱۲۵
- ۲-۳. فرّه ایزدی..... ۱۲۷
- ۲-۴. فرّ کیانی..... ۱۲۸
- ۲-۵. رد نظریه تغلب..... ۱۳۱
- حکمت خالده و ظرفیت سیاسی آن..... ۱۳۲**
۱. چیستی حکمت خالده..... ۱۳۲
۲. شاخص‌های حکمت خالده..... ۱۳۹
- ۲-۱. شاخص‌های مابعدالطبیعی..... ۱۳۹
- ۲-۲. شاخص‌های انسان‌شناختی..... ۱۴۰
- ۲-۳. شاخص‌های اخلاقی..... ۱۴۱
- حکمت و حکمت سیاسی در قرآن و حدیث..... ۱۴۲**
۱. حکمت در قرآن..... ۱۴۲
۲. حکمت در تفسیر..... ۱۴۶
۳. حکمت در حدیث..... ۱۵۲
۴. منابع حکمت..... ۱۵۹
- حکمت و حکمت سیاسی نزد حکمای مسلمان..... ۱۶۲**
۱. یکی دانستن حکمت و فلسفه..... ۱۶۲
۲. پیوند حکمت با سعادت..... ۱۶۷
۳. تقسیم حکمت به نظری و عملی..... ۱۶۹
۴. معنای حکمت و فلسفه بعد از سهروردی..... ۱۷۶
۵. تعریف ملاصدرا از حکمت و فلسفه..... ۱۷۷
۶. حکمت ایمانی یا عقلِ عقل..... ۱۷۸
۷. حکمت اُنسی..... ۱۸۰
- رویکرد امروزی به حکمت سیاسی اسلامی..... ۱۸۱**

۱۸۲	۱. ماهیت حکمت
۱۸۴	۲. شبکه مفهومی حکمت سیاسی
۱۸۵	۲-۱. حکمت
۱۸۶	۲-۲. حکمت سیاسی
۱۸۷	۲-۳. حکمت اسلامی
۱۸۷	۲-۴. حکمت سیاسی اسلامی
۱۸۸	۲-۵. سیاست حکمی
۱۸۹	۳. الزام‌های حکمت سیاسی اسلامی
۱۹۲	۴. شاخص‌های حکمت و حکمت سیاسی اسلامی
۱۹۳	۵. تفاوت حکمت و علم
۱۹۵	۶. حکمت سیاسی اسلامی به مثابه محتوا و روش
۱۹۵	نتیجه‌گیری فصل دوم

فصل سوم

جغرافیای فکری و معرفتی حکمت و فلسفه سیاسی اسلامی

۲۰۵	مقدمه
۲۰۶	گونه‌شناسی مکاتب حکمت و فلسفه سیاسی ایرانی اسلامی
۲۰۶	۱. حکمت و فلسفه جاودان خرد یا فهلوی
۲۱۱	۲. حکمت و فلسفه سیاسی فاضله
۲۱۵	۳. حکمت و فلسفه سیاسی برهانی
۲۱۸	۴. حکمت و فلسفه سیاسی اشراق
۲۲۰	۵. حکمت و فلسفه سیاسی متعالیه
۲۲۲	۶. نحله غرب تمدن اسلامی
۲۲۳	۷. حکمت و فلسفه سیاسی در دوره جدید
۲۲۸	مسائل و دلالت‌های روشی در حکمت و فلسفه سیاسی اسلامی
۲۲۸	۱. دلالت‌های روشی
۲۳۲	۲. مسائل حکمت و فلسفه سیاسی اسلامی

۲-۱. مسائل حکمت و فلسفه سیاسی کلاسیک اسلامی.....	۲۳۲
۲-۲. مسائل حکمت و فلسفه سیاسی اسلامی در دوره جدید.....	۲۳۴
۳. فلسفه و حکمت در منظومه مطالعات سیاسی اسلامی.....	۲۴۰
۴. نسبت و تفاوت حکمت و فلسفه سیاسی اسلامی.....	۲۴۵
۴-۱. فلسفه و حکمت.....	۲۴۵
۴-۲. فلسفه سیاسی اسلامی و حکمت سیاسی اسلامی.....	۲۴۶
۵. تفاوت فلسفه و حکمت سیاسی اسلامی با فلسفه سیاسی مدرن.....	۲۴۹
نتیجه‌گیری فصل سوم.....	۲۵۵

فصل چهارم؛ به مثابه نتیجه؛

گذار از فلسفه و حکمت به سیاست عملی

طرح گذار از فلسفه و حکمت به سیاست عملی.....	۲۶۳
مرحله اول؛ از نظر به نظریه.....	۲۶۴
مرحله دوم؛ از نظریه به عمل.....	۲۷۰
مرحله سوم؛ از عمل به راهبرد.....	۲۷۶
مرحله چهارم؛ از راهبرد به نتیجه.....	۲۸۳
نتیجه در بن بست.....	۲۸۷
۱. علل بن بست.....	۲۸۸
۲. کانون بحران.....	۲۹۱
۳. بن بست در نظام سیاسی.....	۲۹۳
۴. بن بست در جامعه.....	۲۹۵
۵. نتیجه بن بست نظام سیاسی و جامعه.....	۲۹۶
رفع بن بست با نظریه تلاقی.....	۲۹۷
۱. کلیات نظریه.....	۲۹۸
۲. ریشه‌های نظریه.....	۲۹۹

۳۰۲	۳. کاربرد «نظریه تلاقی» در طرح «گذار از فلسفه و حکمت به سیاست عملی».
۳۰۲	۳-۱. توافق بر اصول
۳۰۳	۳-۲. استفاده از مبانی عقلی در سازوکارهای اجرایی.....
۳۰۷	فهرست منابع
۳۳۳	نمایه‌ها
۳۳۵	نمایه مفاهیم
۳۴۳	نمایه اعلام.....
۳۵۵	نمایه آیات.....
۳۵۷	نمایه احادیث.....

مقدمه

مزاج دهر تبه شد در این بلا حافظ کجاست فکر حکیمی و رأی برهمنی ایرانِ امروز وارث تمدنی عظیم و چند هزارساله است، اما فرهنگ عمومی، نحوه زندگی مردم، و جایگاه و شرایط مراکز دانشگاهی و علمی پژوهشی آن اصلاً شبیه کشوری با این پشتوانه تمدنی نیست. فقط تفاخر به گذشته و یادآوری افتخارهای تمدنی کافی نیست، این عمق و عظمت و افتخارات تمدنی باید نماد و نمود امروزی داشته باشد، جایگاه مراکز علمی و پژوهشی ما را ارتقا دهد، زندگی مردم را متحول کند و به طور گسترده در فرهنگ عمومی تجلی یابد. داشتن سابقه فرهنگی و تمدنی حداقل هفت هزارساله، اما فرهنگ و تفکر و نگرش و رفتارهای عوامانه و گاهی احساسی و متعصبانه و سطحی، پذیرفتنی نیست. سابقه علمی و تمدنی باید بتواند جامعه را به سوی عقلانیت ببرد و عقب ماندگی فرهنگی را که منشأ عقب ماندگی در سایر عرصه‌هاست جبران کند.

راه‌های رسیدن به سعادت و رشد و پیشرفت، و به عبارتی، الگوهای توسعه و تعالی چنان متعدد و متکثر است که هر جامعه‌ای می‌تواند مناسب‌ترین آن‌ها را با شرایط خود برگزیند. اگرچه تجربیات بشری - و حتی گاهی تقلید - در این راه مفید و قابل استفاده است، ولی در نهایت، هر جامعه‌ای به الگوی مختص و منحصر به فرد خود نیاز دارد. در شخصیت و فرهنگ ایرانی پیچیدگی‌هایی وجود دارد که در ژاپن، کره جنوبی و آلمان نیست؛ همین پیچیدگی‌ها، آن الگوهای توسعه را در اینجا دچار اختلال می‌کند. عقل عملی باید متناسب با شرایط ایران الگوهایی ارائه دهد تا ایران نیز بتواند راه برون رفتی از این بن‌بست تاریخی بیابد.

از سوی دیگر، آن قدر که خود رسیدن به این هدف یعنی سعادت و پیشرفت و توسعه مهم است، راه رسیدن به آن مهم نیست. هر راهی که بتواند جامعه و کشور را به این مهم برساند برگزینی است، اما خردمندی و حکمت در تمام آن‌ها شرط لازم است. یکی از این راه‌ها می‌تواند یک نظام مبتنی بر نظریه‌های بومی عدالت باشد. راه دیگر، طراحی و اجرای یک نظام اخلاقی در سطح نظام سیاسی است. راه دیگر، برگرفتن و بومی‌سازی الگوی یک کشوری است که قبلاً این مسیر را رفته است. راه دیگر می‌تواند برگرفتن یک الگوی خارجی باشد. حتی داشتن راه بد و معیوب بهتر از بیراهه است که فاجعه‌ای بزرگ‌تر به بار می‌آورد.

اما عادت ایرانی‌ها این است که تا یک برنامه و مسیری برای رشد و توسعه توسط یک حکومت و دولت برگرفته می‌شود، به جای کمک به او و رفع نواقص، عده‌ای که دارای قدرت و نفوذ و رسانه هستند با جوسازی به عیب‌جویی و بزرگ کردن نقاط ضعف و مانع‌تراشی دست می‌زنند تا بالاخره آن را زمین بزنند،^۱ پس از آن، همه حیران و سرگردان، منتظرند تا دولت بعدی شروع کند و آن را هم زمین بزنند. اساساً بخش عمده وقت و انرژی فعالان سیاسی در ایران صرف خنثی کردن تلاش‌های یکدیگر و تخریب طرف مقابل می‌شود و همیشه نوعی تخریب و انتقام‌جویی پنهان در جریان است.^۲ ریشه‌های صدها مشکل رو به تشدید در جامعه ایرانی را باید در این‌گونه رفتارها جستجو کرد. راهی که ما در این اثر به آن می‌پردازیم و امید می‌رود تلنگری به فعالان سیاسی جامعه ایران باشد یا شاید جهت کلی سعادت و پیشرفت و توسعه را نشان دهد، حکمت سیاسی اسلامی است. در جهان سراسر حکمت و عبرت، ما چه می‌کنیم و به کجا می‌رویم؟

۱. ر.ک: محمود سریع‌القلم، فرهنگ سیاسی ایران، تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، ۱۳۸۶، ص ۴۶. درباره فرهنگ حکومت‌ستیزی ایرانیان، ر.ک: فرامرز رفیع‌پور، دریغ است ایران که ویران شود، تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۳۹۳، صص ۲۸۹ و ۲۹۴.

۲. ر.ک: علی محمد ایزدی، چرا «عقب» مانده‌ایم؟، تهران: نشر علم، چاپ سوم، ۱۳۸۵، صص ۱۱۴-۱۱۲.

جهان سربه‌سر حکمت و عبرت است چرا بهره ما همه غفلت است
اینکه از این همه حکمت و عبرت در جهان امروز، چرا بهره ما فقط غفلت و
حسرت است دلایل متعددی دارد که مهم‌ترین آن‌ها فرهنگی است، با این حال
یکی از این دلایل این است که ابعاد مختلف علمی و سیاسی اجتماعی تمدن
عمیق و ریشه‌دار ایرانی اسلامی برای ما روشن نیست. اجمالاً می‌دانیم که
چیزهایی بوده است، ولی از کم و کیف و جزئیات آن بی‌خبریم. در نتیجه،
الگوپردازی از آن هم ممکن نیست. محتوای دانش و تجربه تمدنی و دیدگاه‌های
علمی و حکیمانه موجود در تمدن ایرانی اسلامی، عملاً، از عرصه سیاست و
اجتماع ما غایب است، استمرار و انباشت دانش و تجربه وجود نداشته است و ما
در حال گسست علمی و تمدنی به سر می‌بریم. در یک جمله، عقلانیت از این
سرزمین رخت بر بسته است، و در بهترین وضعیت ما با یک خرد خفته یا خرد
گمشده مواجهیم. در راستای این مسئله کلان، مسئله تحقیق این است که
نمی‌دانیم در سنت علمی تمدن ایرانی اسلامی، فلسفه سیاسی و حکمت سیاسی
به چه معناست؛ چه تلقی‌هایی از آن وجود دارد، و چگونه می‌توان با توجه به
شرایط امروز، آن را استنباط، بازخوانی و بازسازی کرد. اگر بتوان از فلسفه و
حکمت سیاسی ایرانی اسلامی، در جهت اصلاح، تقویت، و کارآمدتر کردن
سیاست عملی امروز بهره گرفت موفقیت و فرصت بزرگی خواهد بود. حتی اگر
بتوان نشان داد که حکمت و فلسفه سیاسی اسلامی چگونه می‌تواند در ارتقای
سیاست عملی مؤثر باشد باز هم گامی به‌پیش است و ارزش پرداختن به آن را
دارد. البته طرح چنین مباحثی که از یک سو به مبانی علمی و نظری تمدن ایرانی
اسلامی مربوط می‌شود، و از سوی دیگر می‌خواهد شرایط دنیای امروز را بر آن
تطبیق دهد و فایده‌ای برای حل مشکلات امروز از آن بیرون بکشد، دشواری‌ها و
مخاطرات خاص خود را دارد، ولی چاره‌ای هم نیست، چون واگذاشتن گذشته
تمدنی و میراث علمی، و برگرفتن نظریه‌های جدید برآمده از غرب نیز چندان
نتوانسته مسئله‌های ما را حل کند. نخست به این دلیل که متناسب با شرایط

جوامع دیگر است و با فرهنگ پیچیده ایرانی سازگار نیست، به جز بخش‌های عقلی‌تر و علمی‌تر آن، که حتماً باید به‌عنوان تجارب ارزشمند بشری مورد استفاده قرار گیرد. دوم به دلیل مخالفت و سنگ‌اندازی جریان‌های سنتی، که نه خود راه‌حل و الگویی کارآمد برای حل مسئله‌ها و اداره مطلوب امور در دست دارند، و نه اجازه استفاده از الگوها و نظریه‌های غربی را می‌دهند.

بنابراین در جهت نشان دادن راه‌های برآمده از دانش و تمدن اسلامی ایرانی برای حل مسائل و تدبیر امور، پرسش اصلی تحقیق این است که فلسفه و حکمت سیاسی اسلامی چیست و چه کاربرد امروزی دارد؟ دو معنی از چیستی مدنظر بوده است: نخست اینکه چه بوده است و دوم اینکه چه می‌تواند باشد و متناسب با شرایط امروز چه تعاریف جدیدی از آن‌ها می‌توان ارائه کرد. ذیل این پرسش اصلی، سه دسته پرسش‌های فرعی مطرح می‌شود:

دسته نخست اینکه: مقصود از فلسفه سیاسی اسلامی چیست؟ اگر فلسفه سیاسی در فلسفه ریشه داشته باشد، منظور از فلسفه اسلامی چیست و آیا اساساً فلسفه اسلامی امکان وجود دارد تا به تبع آن، فلسفه سیاسی اسلامی وجود داشته باشد؟ دلایل وجود فلسفه اسلامی، و فلسفه سیاسی اسلامی کدام‌اند؟ سیر تحول علوم عقلی و از جمله فلسفه و فلسفه سیاسی اسلامی چه بوده است؟ هم‌اکنون چه تلقی‌هایی از فلسفه سیاسی اسلامی وجود دارد؟ در بحث پایانی این فصل، به این پرسش پرداخته شده که با توجه به پیشرفت سریع مطالعات سیاسی اسلامی در چند دهه اخیر، چه تعاریف جدیدی می‌توان از فلسفه سیاسی اسلامی ارائه کرد؟ در این بحث با عنوان «رویکرد امروزی به فلسفه سیاسی اسلامی»، برای اولین بار تعاریف جدیدی از «فلسفه سیاسی اسلام و اسلامی»، «سیاست فلسفی اسلام و اسلامی» و «فلسفه سیاست اسلام و اسلامی» متناسب با شرایط امروز ارائه شده است. سپس سعی شده کاربرد این شبکه مفهومی از فلسفه سیاسی، در نظام‌های سیاسی کنونی نشان داده شود.

بخش دیگری از پرسش‌های فرعی این تحقیق به حکمت و حکمت سیاسی مربوط می‌شود، از جمله اینکه، حکمت و به تبع آن حکمت سیاسی چیست؟ خاستگاه اولیه حکمت کجاست و به چه معنی بوده است؟ حکمت و حکمت سیاسی در قرآن و حدیث به چه معناست؟ دانشمندان و فیلسوفان مسلمان چه تعاریفی از حکمت و حکمت سیاسی ارائه کرده‌اند؟ قیده‌های بعدی که به حکمت خورده مثل حکمت خالده، حکمت الهی، حکمت ایمانی و ... به چه معناست؟ در بحث پایانی این فصل، به این پرسش پرداخته شده که متناسب با شرایط امروز، چه تعاریفی از حکمت، حکمت سیاسی و حکمت سیاسی اسلامی می‌توان ارائه کرد؟ در این بحث با عنوان «رویکرد امروزی به حکمت سیاسی اسلامی»، برای اولین بار به تبیین ابعاد مختلف حکمت سیاسی اسلامی با توجه به شرایط امروز سیاست عملی پرداخته شده و تعاریف جدیدی از «حکمت»، «حکمت سیاسی» و «حکمت سیاسی اسلامی» به عمل آمده است، و سعی شده کاربرد حکمت سیاسی اسلامی در سیاست عملی نشان داده شود.

اما بخش سوم پرسش‌های فرعی معطوف به تلاقی حکمت و فلسفه سیاسی است. از جمله اینکه، از گذشته تا به امروز چه مکاتب فلسفی و حکمی سیاسی اسلامی وجود داشته و دارد؟ فلسفه و حکمت سیاسی اسلامی چه دلالت‌های روشی دارند؟ مسئله‌های فلسفه و حکمت سیاسی اسلامی در گذشته و اکنون کدام‌اند؟ فلسفه و حکمت سیاسی اسلامی با سایر حوزه‌های مطالعات سیاسی اسلامی مثل فقه سیاسی، علوم سیاسی و اندیشه سیاسی چه تفاوت‌هایی دارند؟ خود مفاهیم فلسفه سیاسی و حکمت سیاسی چه نسبت و تفاوتی با یکدیگر دارند؟ و بالاخره، فلسفه و حکمت سیاسی اسلامی چه تفاوتی با فلسفه سیاسی غرب دارد؟

پس از پاسخ به پرسش‌های اصلی و فرعی فوق، این سؤال مهم پیش می‌آید که فلسفه و حکمت سیاسی اسلامی چه جایگاهی در منظومه نظام سیاسی و اجتماعی امروز ما دارد؟ سیاست و حکومت در ایران - و جهان اسلام - تا چه حد

تحت تأثیر فلسفه و حکمت سیاسی اسلامی است؟ چه بخش‌هایی از محتوا و فرایندها در نظام سیاسی اجتماعی امروز ما با فلسفه و حکمت سیاسی اسلامی همخوانی دارد؟ چگونه می‌توان با بهره‌گیری از فلسفه و حکمت سیاسی اسلامی، سیاست عملی امروز را پویاتر و کارآمدتر کرد؟

به‌تبع چهار دسته پرسش‌های فوق، این تحقیق نیز در سه فصل اصلی و یک فصل پایانی به‌مثابه نتیجه‌گیری سامان یافته است. فصل نخست به فلسفه و فلسفه سیاسی اسلامی اختصاص دارد و به پرسش‌های فرعی دسته نخست پاسخ گفته است. فصل دوم حکمت و حکمت سیاسی اسلامی را بررسی کرده و به پرسش‌های دسته دوم جواب داده است و فصل سوم با موضوع مکاتب و دلالت‌های روشی در فلسفه و حکمت سیاسی اسلامی، به پرسش‌های فرعی دسته سوم پاسخ می‌دهد. در فصل چهارم که به‌مثابه نتیجه است، طرح «گذار از فلسفه و حکمت به سیاست عملی» ارائه شده است. در این طرح سعی شده مشکلات و مسائل کنونی سیاست عملی در ایران - و جهان اسلام - در نسبت با فلسفه و حکمت سیاسی اسلامی نشان داده شود، و تبیین گردد که حوزه سیاست عملی تا چه حد با فلسفه و حکمت سیاسی اسلامی پیوند دارد و یا چگونه می‌توان این پیوند را ایجاد یا تقویت کرد.

رویکرد کلی و هدف این تحقیق، ابتدا تبیین چپستی حکمت و فلسفه سیاسی در آموزه‌ها و فرهنگ و تمدن اسلامی، و سپس وارد کردن آن به حوزه سیاست عملی در شرایط امروز، و کاربردی‌تر کردن فلسفه و حکمت سیاسی اسلامی با ارائه تعاریف و تقسیم‌بندی‌های جدید بوده است. یعنی یک تعامل دوطرفه فلسفه و حکمت سیاسی را با سیاست عملی مدنظر داشته‌ایم، به این معنی که هم فلسفه و حکمت سیاسی در برخورد با سیاست عملی خود را بازسازی و به‌روزرسانی و کاربردی کند، و هم سیاست عملی با بهره‌گیری از فلسفه و حکمت سیاسی خود را ارتقا بخشد و خلاءهای خود را پر کند. امروز، در مقایسه با حدود سه دهه قبل، شمار آثار علمی تولیدشده در حوزه‌های گوناگون مطالعات سیاسی

اسلام یا اسلامی در ایران، افزایش قابل توجهی یافته و متون جدید و مهمی تولید شده است. یکی از این حوزه‌ها، مطالعات عقلی و استدلالی در مباحث سیاسی اجتماعی اسلام است که «فلسفه سیاسی» خوانده می‌شود. با این حال، سبک و سیاق این اثر مقداری متفاوت است، مباحثی از ایران باستان دارد، بخش دیگری از مباحث به دیدگاه‌های فیلسوفان سیاسی مسلمان به‌ویژه در دوره میانه می‌پردازد، وارد مباحث قرآن و حدیث نیز شده است، به تناسب موضوع تا حدی به مباحث فلسفه سیاسی غرب هم اشاره می‌کند، و بالاخره، بخش مهمی از مباحث و دغدغه‌های تحقیق، مسائل روز جامعه و نظام سیاسی و سیاست‌گذاری در ایران است. عامل پیوند این طیف متنوع از مباحث بنیادین و کاربردی، فلسفه و حکمت سیاسی، و سیاست حکیمانه است، ارتباط این طیف متنوع از مباحث، و تمرکز همه آن‌ها برای حل مشکلات جامعه و نزدیک کردن آن به سعادت، شاید برای برخی خوانندگان ارجمند قابل توجه باشد، همچنان که ممکن است برخی مخاطبان فقط بخش‌هایی از آن را بپسندند. به همین دلیل عزیزی که مباحث فلسفه سیاسی برای آن‌ها خسته‌کننده است فقط می‌توانند اواخر فصل‌ها و فصل چهارم تحقیق را مطالعه کنند. خود این مباحث به‌تنهایی هم موضوعیت دارد و شاید برایشان جذاب باشد. به هر حال این حد از تفاوت و تنوع در خمیرمایه و رویکردهای تحقیق ایجاب می‌کرد از چند روش تحقیق متفاوت استفاده شود.

با توجه به توضیحات فوق، این تحقیق از نظر نوع و روش یک تحقیق چندوجهی است. به لحاظ نوع و هدف، ترکیبی از تحقیق بنیادی، توسعه‌ای و کاربردی است. حدود دوسوم ابتدای فصل‌های اول و دوم و سوم توسعه‌ای است و قسمت‌های آخر این سه فصل، بنیادی و کاربردی نظری است. فصل چهارم هم عمدتاً کاربردی در حوزه فلسفه و حکمت سیاسی است. اما به لحاظ ماهیت و روش، این تحقیق توصیفی تحلیلی، علی، و آینده‌پژوهی است. در نتیجه، برای

انجام آن از روش تحلیل محتوای کیفی^۱، روش تحلیل مضمون^۲، و روش علی^۳ بهره برده ایم. در فصل دوم و بحث حکمت سیاسی در قرآن و حدیث، از روش هرمنوتیک قصد محور اسکینر^۴ استفاده شده است. در فصل چهارم، علاوه بر روش علی، از روش طراحی الگو^۵، و ابزارهای موجود در روش آینده پژوهی مثل تجزیه و تحلیل روندها^۶، چشم انداز سازی^۷، و پس نگری^۸ استفاده کرده ایم^۹.

این اثر را قبل از چاپ چهار متخصص و صاحب نظر مطالعه و در مورد آن اعلام نظر کرده اند. دوست فاضل و ارجمند جناب آقای دکتر رستم فلاح اثر را به دقت مطالعه فرمودند و ضمن انجام برخی ویرایش ها، نکاتی را گوشزد کردند. همچنین، استاد ارجمند جناب آقای دکتر مرتضی یوسفی راد زحمت مطالعه اثر را بر خود هموار فرمودند و با بیان برخی ایرادات به اصلاح و ارتقای اثر کمک کردند.

۱. برای اطلاع بیشتر از روش تحلیل محتوای کیفی، ر.ک: محمدتقی ایمان و محمودرضا نوشادی، «تحلیل محتوای کیفی»، فصلنامه پژوهش، سال سوم، شماره دوم، پاییز و زمستان ۱۳۹۰، صص ۴۴-۵۱.

۲. برای اطلاع بیشتر از روش تحلیل مضمون، ر.ک: حسن عابدی جعفری و دیگران، «تحلیل مضمون و شبکه مضامین: روشی ساده و کارآمد برای تبیین الگوهای موجود در داده های کیفی»، اندیشه مدیریت راهبردی، شماره ۱۰، پاییز و زمستان ۱۳۹۰، صص ۱۵۱-۱۹۸.

۳. برای اطلاع بیشتر از روش علی، ر.ک: عبدالحسین خسروپناه، روش شناسی علوم اجتماعی، تهران: مؤسسه پژوهشی حکمت و فلسفه ایران، ۱۳۹۴، صص ۸۸-۸۷ و ۹۶-۹۴.

۴. برای اطلاع بیشتر از روش هرمنوتیک قصدگرای اسکینر، ر.ک: سید محمودرضا محمودپناهی، «بررسی روش شناسی هرمنوتیک قصدگرای اسکینر»، فصلنامه سیاست پژوهی، شماره ۳، تابستان ۱۳۹۴، صص ۱۴۵-۱۷۸؛ قدرت الله آقاعلی، هرمنوتیک (بررسی هرمنوتیک کونتین اسکینر)، تهران: الماس رهگشا، ۱۳۹۴.

۵. برای اطلاع بیشتر از روش طراحی الگو، ر.ک: ابراهیم حاجیانی، «روش شناسی طراحی و تدوین الگوی مطلوب در پژوهش های راهبردی»، فصلنامه راهبرد، شماره ۷۸، بهار ۱۳۹۵، صص ۲۸-۵.

6. Trend Impact Analysis

7. Systems Perspectives

8. Backcasting

۹. برای اطلاع بیشتر از روش آینده پژوهی، ر.ک: ابراهیم حاجیانی، مبانی، اصول و روش های آینده پژوهی، تهران: دانشگاه امام صادق (ع)، ۱۳۹۱.

دو دآوری عالمانه نیز در انتشارات دانشگاه تهران انجام شد که داوران را نمی‌شناسم ولی از نکات آن‌ها بهره بردم. عزیزان محترم شورای انتشارات دانشگاه تهران و به‌ویژه دوست عزیزم جناب آقای دکتر جهانگیر کرمی نیز مرا رهین منت خود قرار دادند. همچنین، سرکار خانم زهره حیدری در برخی ویرایش‌های استنادی، جناب آقای میثم بیکی در مرحله اصلاح نهایی، و جناب آقای منصور نظام‌آبادی در مراحل گوناگون چاپ زحمات زیادی کشیدند. همراهی‌ها و صبوری‌های همسر عزیزم هم ستودنی است. از همه این عزیزان صمیمانه سپاسگزارم و بهترین‌ها را برایشان آرزومندم.

علی‌اکبر علیخانی

دانشگاه تهران، آذرماه ۱۳۹۶